

COVID-19 ЭПИДЕМИЯСЫНЫҢ ҒАЛАМДЫҚ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ӘСЕРІ

COVID-19 пандемиясы және одан туындайтын шектеулер, шекаралардың жабылуы бүкіл әлемде адамдардың өміріне айтарлықтай әсер етті. Вирустың салдарынан қайтыс болғандар мен науқастар санының өсуі, бизнестің жабылуы мен саяхаттауға қойылған шектеулерден туындаған экономикалық дағдарыстар, мектептер мен университеттердің жабылуына байланысты қолданылған онлайн оқыту құралдарының білім сапасын төмендетуі сияқты бірқатар жағымсыз әсерлерді тудырды. Эпидемияның экологиялық саладағы әсері талқылануға тиісті тағы бір мәселе болып табылады. Өнеркәсіптік төңкеріс басталғаннан бері бірінші рет планетамыздағы жағымды экологиялық өзгерістердің күәсі болып отырмыз. Алайда, COVID-19-дың қоршаған ортаға тигізетін әсері туралы сөз болғанда, эпидемияның ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді әсерін бөлек қарастыруға жөн.

19 ғасырда өнеркәсіптік төңкеріс басталғаннан бастап ауаның ластануы негізгі экологиялық проблемалардың біріне айналды. Жанартаулардың атқылауы, орманның табиғи өртенуі және органикалық заттардың ыдырауы сияқты табиғи үдерістердің әсерінен ластану болғанымен, атмосфераға көбінесе адам әрекеті (антропогендік әсерлер) әсер етеді. 2000 жылдардың басында көмірқышқыл газының (CO₂) шығарындыларының жылдық өсімі 3%-ды құрады. Дамыған елдерде көмірді энергия көзі ретінде пайдаланудан бас тарту нәтижесінде бұл көрсеткіш 2010 жылдары 0,9%-ға дейін төмендеді. Өкінішке орай, Қазақстан және басқа да Орталық Азия елдері бұл өтпелі кезеңді әлі іске асырған жоқ.

Антропогендік әрекеттердің нәтижесінде әр түрлі газдар мен бөлшектердің әсерінен ауаның сапасына деген алаңдаушылық артып келеді. Ауадағы жоғары концентрациядағы газ бен бөлшектер адамның денсаулығы үшін де, әл-ауқаты үшін де, қоршаған орта үшін де зиянды әсер етуі мүмкін. Ауа сапасының нашар болуы қатерлі ісік, жүрек ауруы, инсульт және тыныс алу органдарының ауруларымен тығыз байланысты. Сонымен қатар, зерттеушілер ауа сапасының төмендігі COVID-19 әсерін күшейтетіндігін анықтады, бұл әлеуметтік-экономикалық мәселелерді күшейтеді.

Шағын бөлшектер (PM₁₀ және PM_{2.5} сәйкесінше 10 және 2,5 микронмен кіші бөлшектер) деммен жұтылып, қанға араласады. PM концентрациясына ауылшаруашылығы, өнеркәсіптік өндіріс, үйде тамақ пісіру және жылыту сияқты адамдардың әрекеті әсер етеді. Еуропадағы алғашқы шектеу шаралары кезінде PM₁₀ концентрациясы Испанияда күтілгеннен 30%, Норвегияда 26% және Италияда 25% болды. Адамдар көп уақытты үйде өткізгенімен, PM концентрациясының төмендеуі бизнестің жабылуына байланысты болуы мүмкін. Саяхат-парниктік газдардың, әсіресе CO₂ және азот диоксидінің (NO₂) шығарындыларының басты себептерінің бірі. Сонымен

қатар, зерттеулер, NO₂ деңгейінің қалалық аймақтар үшін үлкен проблема болып табылатын және психикалық денсаулық пен жабайы табиғатқа әсер ететін жол қозғалысынан туындайтын шуылды ластанумен байланысты екендігін көрсеткен. Пандемия кезіндегі шектеулер адамдарды үйде жұмыс істеуге және аз саяхаттауға (туристік саяхаттар, іскерлік сапарлар және күнделікті жұмысқа барып-келу) мәжбүр етеді, мұның нәтижесінде ауа сапасы жақсарады. Осы жағдайға байланысты авиация шектеу шараларынан көп зардап шеккен салалардың бірі болып табылады. Бұл жағымсыз экономикалық әсерлерге ие болса да, парниктік газ шығарындыларын төмендетудің ауаның сапасын жақсартуға оң әсерлері дәлелденді.

Еуропалық қоршаған ортаны қорғау агенттігі (2020) Еуропада NO₂ деңгейінің айтарлықтай төмендегенін мәлімдеді. Мысалы, 2020 жылдың сәуірінде NO₂ шығарындыларының деңгейі Испанияда күтілгеннен 61%, Францияда 52% және Италияда 48% төмен болды. 2020 жылы ғаламдық CO₂ шығарындылары 2,4 миллиард тоннаға немесе 7%-ға азайды. Төмендеуіне қарамастан, CO₂ шығарындылары 39 миллиард тоннаға жетуі, CO₂-ның атмосферада жалпы өсуіне әкелді, өйткені CO₂ атмосферада және мұхиттарда ғасырлар бойы сақталуы мүмкін. Демек, парниктік газдар деңгейінің төмендеуіне қарамастан, шығарындылардың қазіргі азаюы жеткіліксіз және негізінен нөлдік CO₂ шығарындыларына қол жеткізілуі керек.

Парниктік газдар шығарындыларының төмендеуі және энергияға деген қажеттілік 2020 жылы ауа сапасына оң әсер етті. Осылайша, эпидемияның қоршаған ортаға қысқа мерзімді әсер ететіндігі дәлелденді. Сонымен қатар ұзақ мерзімді нәтижелерге қол жеткізу және климаттың өзгеруінің салдарын шектеу үшін әлемде саяси шаралар қабылдануы керек. Егер саясаткерлер шектеулер кезінде ауа сапасының өзгеруінен біраз сабақ алмаса, парниктік газдар шығарындылары 2021 жылы қайтадан өсетіні сөзсіз.

Екінші жағынан, эпидемия пластикалық қалдықтар сияқты жаңа проблеманың пайда болуына себеп болды. 2017 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымы пластикалық ластануды дүниежүзілік дағдарыс ретінде жариялады. Сонымен қатар, 2019 жылы Қауіпті қалдықтарды трансшекаралық тасымалдауды және оларды аулаққа шығаруды бақылау туралы Базель конвенциясына пластикалық қалдықтар туралы бап та енгізіліп оны 180-нен астам елдер мақұлдаған. COVID-19-дың пайда болуы пластикалық қалдықтарды басқаруды дамытуға және жетілдіруге кедергі келтірді.

Эпидемияның басталуынан бастап қолғап, пластикалық бөтелкелердегі антисептіктер және маскалар сияқты бір реттік жеке қорғаныс құралдарына сұраныс артты. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы бір рет

қолданылатын пластмассадан жасалған бұйымдар өндірісінің 40% өсетіндігін жариялады. Бір жағынан, пластикалық материалдарды қолдану вирустың тез таралуын болдырмауға көмектессе, екінші жағынан, тұрақтылыққа қысым жасау арқылы пластиктік ластану мәселесін күшейтеді. Пластикалық материалдарды пайдаланудың дүрыс басқарылмауы, айына 129 миллиард бет маскасы мен 65 миллиард қолғаптың қолдануына себеп болуда.

Алайда мейрамханалар мен кафелер жабылғаннан кейін, бір реттік пластикалық контейнерлер мен пакеттерде тамақ тапсырыс беру қызметіне сұраныстың өсуі байқалды. Өнімдерді пластикпен орауды талап ететін интернет-дүкенге де осындай үлкен сұраныс болды. Осыған байланысты қалдықтарды басқару вирустың таралуын тоқтатуға ғана емес, қоршаған ортаны қорғауға да көмектесетін маңызды мемлекеттік қызмет болуы керек. Эпидемия кезінде бір рет қолданылатын пластиктік қолдану тәртібі ұзақ мерзімді әсер ететіндігін және енді ғана әдетке айнала бастаған қайта өңдеу туралы түсінікті өзгертуін күтуге болады. Кейіннен экологиялық тұрғыдан тұрақты өнім таңдалып, әлеуметтік хабардарлықтағы соңғы жетістіктер теңдестіріледі.

Эпидемия біздің қоршаған ортаға ұзақ уақыт бойы немқұрайлы қарағанымызды еске салды. Осы тұрғыдан COVID-19 - зооноздық ауру (жануарлардан адамға жұғатын ауру) екенін ескерген жөн. Қазіргі кезде жұқпалы аурулардың 60%-ы жануарлардан шыққан және осындай жаңа аурулардың 75% жануарлардан адамға жұғады. Сонымен қатар 1940 жылдан бері пайда болған аурулардың 50% үй жануарлары фермаларында пайда болған. Бұл зооноздық аурулардың таралуының басты себебі адам мен жануарлардың өзара әрекеттесуінен туындаған қоршаған ортаның деградациясы деген қорытындыға әкеледі. Сондықтан болашақта осындай эпидемиялардың алдын алу үшін экологиялық тұрақтылыққа назар аударуымыз керек.

Біріккен ұлттар ұйымының Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі төрағасы Ингер Андерсен атап өткендей, «табиғат бізге коронавируc пандемиясы және болып жатқан климат дағдарысы туралы хабарлама жібереді» және адамдар климаттың өзгеруіне, биоәртүрлілікке себеп болатын іс-әрекеттерін өзгертпесе, қоздырғыштардың таралуын көріп отырғанымыздай, осыған ұқсас дағдарыстармен қайта-қайта кездесуіміз мүмкін. Әлем эпидемиядан шыққан кезде үкіметтер планета үшін тиімді тұрақты экономикаға назар аударуы керек. Туризм және қонақүй сияқты көптеген салалар эпидемияның экономикалық салдарынан зардап шегіп жатқанымен, қалпына келтіру үдерісінде тұрақты дамуға көшу мүмкіндігін пайдалануы керек.

Жазушы: Сәуле Ахметқалиева,

Еуразия ғылыми-зерттеу институты, Қазақстан

Саясат, сыртқы қатынастар және қауіпсіздік

- Түркияның вице-президенті Фуат Октай Әзірбайжан премьер-министрі Али Асадовты Анкарада қабылдады. Вице-президент Октай, Әзірбайжанға жақында босатылған жерлерді қалпына келтіру және жандандыру үшін уәде беріп, Түркияның осы аймақтарды дамытуда Әзірбайжанды қолдайтынын мәлімдеді. Премьер-министр Асадов түрік тарапына Таулы Қарабақ қақтығысы кезіндегі қолдауы үшін ғана емес, сонымен бірге COVID-19 эпидемиясы кезіндегі көмегі үшін де алғыс айтты (Aa.com.tr, 18.02.2021).
- Грузия премьер-министрі Жоржи Гахария белгілі оппозициялық саясаткер Ника Мелая ұстауға қатысты өз командасымен пікірлерінің әр түрлі болуына байланысты отставкаға кететіндігін мәлімдеді. Біріккен ұлттық қозғалыс оппозициялық партиясының жетекшісі Ника Мелая 2019 жылдың маусымында көшедегі наразылық акцияларында зорлық-зомбылықты қоздырды деп айыпталса, өз кезегінде Мелая саяси астары болғандықтан айыптауларды жоққа шығарды. Осы себепті Түркия, Әзірбайжан және Грузия 18 ақпанда жоспарланған үшжақты сыртқы істер министрлерінің кездесуін кейінге қалдырды (I Reuters.co, 02.18.2021).
- Түркия арнайы күштері мен Пәкістанның арнайы қызметтері тобы үш апталық Ата-түрік-X-2021 бірлескен әскери жаттығуларын аяқтады. Оқу-жаттығудың жабылу салтанаты Пәкістан армиясының Тарбелдағы Ауғанстан шекарасына жақын орналасқан арнайы қызмет штабында өтті. Оқу-жаттығу терроризмге қарсы операцияларға, жақын қақтығысқа, оқ ату және қозғалыс техникасына, тікұшақтан арқанмен кону, қондырғыларды тазарту және кепілге алынған адамдарды құтқаруға бағытталды (Aa.com.tr, 20.02.2021).
- Өзбекстан Олий мәжілісінің Сенаты мен Ресейдің Федералды жиналысы Федерация кеңесі Парламентаралық ынтымақтастық комиссиясының бесінші онлайн-отырысын өткізді. Қатысушылар екіжақты қатынастардағы жетістіктерге қанағаттанушылықтарын білдіріп, түрлі мәселелерді талқылады. Тараптар, әсіресе, еңбек көші-қонына баса назар аударып отырып, осы саладағы өзекті мәселелерді бірлесіп шешуге баса назар аударды. Қатысушылар ауылшаруашылығы саласындағы өнеркәсіп пен туризм саласындағы ынтымақтастық мәселелерін де егжей-тегжейлі талқылады (Uzdaily.uz, 18.02.2021).
- Тәжікстан Сыртқы істер министрінің бірінші орынбасары Хусрава Нозирі Моңғолияның Тәжікстандағы елшісі Лувсан Баттулгамен кездесті. Кездесу барысында тараптар қазіргі екіжақты қатынастар, экономикалық ынтымақтастық, ауыл шаруашылығы және гидроэнергетика мәселелерін талқылады. Тараптар халықаралық және аймақтық ұйымдар аясында тәжік-моңғол ынтымақтастықты дамыту мәселелерін қолға алды (Avesta.tj, 19.02.2021).
- НАТО-ның бас хатшысы Йенс Столтенберг әскери одақтың Ауғанстаннан «уақыты келгенше» әскерлерін шығармайтындығын мәлімдеді. Ауғанстанға орналастырылған әскерлер туралы түпкілікті шешім президент Джо Байденнің 1 мамырда бітетін мерзімді ұзартып-ұзартпауына байланысты болады. Қазіргі уақытта Пентагон аймақтағы әскерлерді ұстап қалу, сол жерден кету немесе біртіндеп кету жоспарларын қарастыруда. Келісім мен соңғы шешім Ақпайда қаралады (Wionews.com, 15.02.2021).

Экономика, қаржы және энергия

- Моңғолия премьер-министрі Лувсаннам-срайн Оюун-Эрдэнэ, Түркияның Моңғолиядағы Төтенше және Өкілетті Елшісі Ахмет Язальны қабылдады. Тараптар екіжақты қатынастардағы оң тенденцияларды талқылай отырып, екіжақты сауданың дамуына және туризм мен әуе көлігіндегі ынтымақтастықты ынталандыруға келісті. Сондай-ақ, тараптар былғары және теріге ұқсас бұйымдар саудаларын ұлғайтуға ниет білдіріп, екі ел 2021 жылдың сәуір айынан бастап айына екі рет тікелей рейстер жасауды жоспарлап отырғанын мәлімдеді (Montsame.mn, 19.02.2021).
- Өзбекстан Сыртқы істер министрі Абдулазиз Камилов Түрікменстанға сапары барысында Президент Гурбангулы Бердімұхаммедовпен кездесті. Тараптар Орталық Азиядағы инфрақұрылымдық және көлік жобаларын іске асырудағы ынтымақтастық мәселелерін талқылады. Сол күні Камилов түрікмендік әріптесі Рашид Мередовпен екі елдің Сыртқы істер министрліктері арасындағы 2021-2022 жылдарға арналған ынтымақтастық бағдарламасына қол қойды. Құжат аймақтағы сауда-экономикалық ықпалдастықты дамытуға бағытталған (Кабар, 18.02.2021).
- Қазақстан Қаржы министрі Ерулан Жамбаубаев 2020 жылы республикалық бюджет тапшылығы 2,2 триллион теңгені (5,29 миллиард доллар) құрайтынын мәлімдеді. Тапшылықты жабу үшін билік 3 триллион теңге (7,2 миллиард доллар) қарыз алды. Ішкі нарықтық ресурстардың шектеулі болуына байланысты үкімет 223 миллиард теңгенің рубльдік бағалы қағазын шығарды. 2021 жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша Қазақстанның мемлекеттік қарызы 20,6 триллион теңгеге (49,5 миллиард доллар) жетті, бұл ЖІӨ-нің 29,6%-ын құрады. Үкіметтік қарыздың жалпы мемлекеттік қарыз бен ЖІӨ-дегі үлесі сәйкесінше 80% және 23,9%-ды құрады (ҚазАқпарат, 19.02.2021).
- Өзбекстан Былғары және аяқ киім өндірушілерінің қауымдастығы елдің 2021 жылдың 4-ші тоқсанынан бастап Nike және Adidas аяқ киімдерін шығара бастайтынын хабарлады. Бастапқыда кәсіпорын жылына 3 миллион жұп спорттық аяқ киім шығарады және 2022 жылдың үшінші тоқсанында толық қуатына жететін болады. Инвестициялық жобалардың құны 12 миллион долларға бағаланған. Өзбекстан аяқ киімінің 50%-ын Орталық Азия елдеріне экспорттауды жоспарлап отырған болса, оның ішкі нарықтағы үлесі 20%-ды құрайды (UzReport, 20.02.2021).
- Украинаның Түркиядағы елшісі Андрий Сибиш, 2020 жылы Түркия мен Украина арасындағы екіжақты сауда шамамен 5 миллиард долларды құрағанын және пандемияға дейінгі деңгейде қалғанын мәлімдеді. Пандемияда қойылған шектеулер сауда көлеміне әсер еткен жоқ. Сибиш сауданың осы қарқыны соңғы 4 жылда жоғары болғанын және 10% бен 15% аралығында өзгергенін мәлімдеді. Ол сонымен бірге әлеуетті еркін сауда келісімінің болашағының зор екенін атап өтті. Әсіресе, екі ел арасындағы сауда көлемі екі есеге артып, 10 миллиард долларға жетуі мүмкін (Ukrinform.net, 19.02.2021).
- Әзірбайжанның ADY Freight компаниясы 2020 жылы Баку-Тбилиси-Карс теміржолы арқылы жүк тасымалы 2019 жылмен салыстырғанда 2 еседен астам артқанын хабарлады. Жүк тасымалы 110,2 мың тоннадан 225 мың тоннаға дейін өсті. Сол кезеңде контейнерлеу үлесі 76%-дан 77,5%-ға дейін өсті. Жақында теміржол екі бағытта жұмыс істей бастады. Жақын арада жүк айналымын қазіргі 6 миллион тоннадан 20 миллион тоннаға дейін ұлғайту жоспарлануда (AzerNews, 17.02.2021).

Қоғам және мәдениет

- Түркі кеңесінің бас хатшысы Бағдал Әмресев, Түркия вице-президенті Фуат Октаймен кездесті. Тараптар, Түркияның қатысуымен кеңес жүзеге асыратын қазіргі жобалар, Түркі әлемінің 2020-2025 Стратегиясы және 2040 Түркі әлемінің көзқарасы сияқты болашақ жоспарларын талқылады. Бас хатшы сонымен қатар 31 наурызда Қазақстанда өтетін Түркітілдес елдердің ынтымақтастық кеңесінің бейресми саммиті туралы толық ақпарат берді (Aa.com.tr, 21.02.2021).
- Тәжікстан Тіл және терминология комитетінің төрағасы Олимжон Мухаммаджонзода Памир тауларындағы Корженевск шыңының Озоди, Озоди шыңының Сангалак болып өзгертілгенін хабарлады. Корженевск шыңы - Памир тауларының үшінші биік шыңы және бұрынғы Кеңес Одағы аумағындағы бес «Барыс шыңдарының» бірі болып табылады. Бұл шыңға 1910 жылы тамызда шыңға шыққан орыс географы Николай Л.Корженевскийдің және әйелі Евгения Корженевскаяның аты берілген болатын (Asiaplustj.info, 17.02.2021).
- Қазақстан президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан үкіметі мен ЮНЕСКО арасындағы ЮНЕСКО қамқорлығымен Халықаралық мәдениеттер конвергенциясы орталығын құру туралы келісімді ратификациялау туралы заңға қол қойды. Орталық мәдениеттер арасындағы қарым-қатынас қабілетін дамыта отырып, әртүрлі діндер мен мәдениеттердің бейбіт өмір сүруіне және төзімділікке, пікір алмасу және ақпарат алмасу алаңын қамтамасыз етеді. Орталық сонымен қатар Қазақстанның бастамаларын ЮНЕСКО-да тиімді ілгерілетуге және халықаралық деңгейде Қазақстанның сенімін арттыруға ықпал етеді (Astanatimes.com, 16.02.2021).
- Қарағанды фармацевтика кешені ресейлік «Sputnik V» (Gam-COVID-Vac) вакцинасын коронавирус инфекциясына қарсы Қазақстан аумағында тіркеу процедураны аяқтады. Қазақстан Денсаулық сақтау министрлігі құрамындағы арнайы ұйым вакцинаның қауіпсіздігін, сапасын мен тиімділігін тіркеу деректері құжаттарын ескере отырып тексерді. Ресейлік «Sputnik V» вакцинасының өндірісі Қазақстанда 2020 жылдың желтоқсан айының соңында басталды. Өндірістің бірінші кезеңінде 2 миллион доза вакцина шығару жоспарланған (Iz.ru, 15.02.2021).
- Қырғызстанның Түркиядағы елшісі Кубанчыбек Әмүралиев Қырғызстанның Анкара қаласы Кеңірен ауданының әкімі Түргүт Алтыноқпен кездесті. Екі жақты қатынастарды талқылаған тараптар Кеңірен әкімшілігі мен Қырғызстан әкімшіліктері арасындағы әр түрлі саладағы ынтымақтастықты одан әрі дамыту қажеттілігіне назар аударды. Тараптар Кеңірен әкімшілігінің алдындағы алаңда Манас ескерткішін орнатуға және «Естергом сарайы» түрік мәдени орталығында қырғыз халық шығармашылығының ұлттық өнімдерін көрсету және сату үшін орын бөлуге келісті (En.kabar.kg, 17.02.2021).
- Халықаралық түрік мәдениеті және мұрасы қорының президенті Гунай Афандиева мен Қырғыз Республикасының уақытша сенімді өкілі Мухамед Лу Әзірбайжанда кездесу өткізді. Тараптар ұйымның түркітілдес халықтардың бай материалдық және мәдени мұраларын насихаттауға бағытталған кең ауқымды қызметін атап көрсетіп, одан әрі ынтымақтастықтың мүмкіндіктері туралы пікір алмасты. Тараптар Қор мен Қырғызстан арасындағы серіктестікті нығайтудың маңыздылығын атап өтіп, болашақ жоспарларымен бөлісті (Azertag.az, 18.02.2021).